

АЗƏРБАЙҶАНЫН халг шаири Сəмəd Вурғун вахты илə демишдир: «Мəн Ислама камил охујан кими бахырам. О, «Јетим секаһ»ы елə охујур ки, бəтүн мəчлиси əлинə алыр. Исламын јахшы чəһəти одур ки, онун «секаһ»ларында Азəрбајчан руһу даһа чохдур».

Доғрудан да белəдир. Ислам Абдуллајев һəгиги сənəткар иди. О, Азəрбајчан вокал сənəтинин ən кəркəмли нумажəндэлəриндən бири кими таныыр.

Ислам Əбдул оғлу Абдуллајев 1876-чы илин декабрында Шуша шəһəриндə анадан олмушдур. О, илк тəһсилини дə бурада — шəһэр мəkтəбиндə алмышдыр. Мəkтəб иллəri Исламда мусигијə чошғун һəвəs ојатмышдыр. Буну атасы Əбдул киши һисс етсə дə оғлуна мусиги мўəlлими тутмағ имканы јох иди. Бир тəсадүф Исламы мусиги алəминə кəтириб чыхартды. Сонралар Ислам Абдуллајев өзү шаир Нəввабын «Ханəндэлər мəчлиси»нə дəвəт олунмасыны белə шəрһ едирди: «Сəрин јаз кўнлəринин бириндə атам евимизи тəмир етдирирди. Усталар бəтүн иши гуртардыгдан сонра бəјүк, сал бир дашы икинчи мəртəбəјə галдырыб пиллэкəнин башына гојмалы идилər. Үч уста, атам вə мən нə гədэр чалышдыгса, дашы јериндən галдыра билмədик. Вəзијəти белə кəрən атам усталардан биринə мўрачиəтлə деди:

— Ај Алексан кирвə! Кəлин, бир гədэр јорғунлуғунузу алын, сонра кəрək нə олур.

Усталар тут ағачынын кəлкəлијиндə отуруб чај ичир, динчəlирдилər. Бу заман атам мəни чағырыб деди:

— Бала, сən дə бизим үчүн бир-ики ағыз де.

Үчлүк. Ханэндә Секаһ Ислам, тарзән Сәлјанлы Ширин, каманчачы Левон Гараханов (Бақы, 1912-чи ил).

Мән пилләкәндә отуруб «Гарабағ шикәстәси» охудум. Бир дә нә көрсәм јахшыды: дарвазамызын ағзы адамла долуду. Чамааты көрәндә утанараг евә гачдым. Һәјәтә жығышанлар атамдан хаһиш етдиләр ки, мән бир дә охујум. Атам әләчсыз галыб деди:

— Хаһишинизи јеринә јетирәрәм, бу шәртлә ки...

— Әбдүл әми, ахы шәртин нәдир?

Атам күлүмсәјәрәк деди:

— Бу дашы пилләкәнин башына галдырасыңыз.

Кәнчләр голларыны чырмајыб, усталарын көмәји илә дашы лазым олан јерә гојдулар. Атам мәни јанына чағырыб меһрибанлыгла деди:

— Ислам, чых дашын үстә, чамаат үчүн бир шеј оху.

Мән о заман тәзәчә өјрәндијим «Гарабағда бир дәнәсән» маһнысыны охудум. Гуртаранда һамы мәни алгышлады. Бир гоча киши атама деди:

— Ај Әбдүл, елә дејирсән касыбам. Бундан да бөјүк вар-дөвләт истәјирсән?»

Кәнч Исламын мөләһәтлн сәсиндән хәбәр тутан шаир Нәвваб ону «Ханәндәләр мәчлисн»нә чәлб едир. Ислам Абдуллајев өз хатирәсиндә јазыр ки, мән Нәввабын мәчлисиндә илк дәфә о дөврүн мәшһур ханәндәләриндән Мәшәди Исини, һачы һүсүнү, Мирзә Мухтары, Дәли Исмајылы, Кештазлы һәшими динләмишәм, онлардан дәрс алмышам. Мән һәмин мәчлисдә һачы һүсүдән «Секаһ», Мәшәди Исидән «Маһур», Кештазлы һәшимдән «Бәјаты-Ғачар», Мирзә Мухтардан «Раст», Дәли Исмајылдан «Раһаб» вә с. муғамлары өјрәндим. Лакин өзүм дә билмирәм, нәдәнсә бу муғамлар ичәрисиндә мәни даһа чох чәлб едән «Секаһ» муғамы иди. Рәһмәтлик Садыг тарыны дөшүнә алан кими мәним үчүн «Секаһ» чаларды. Мәни динләјән уста һачы һүсү исә бу муғама јени-јени кушәләр, халлар әләвә едиб мөндән онлары тәқрар етмәји тәләб едәрди...

Кәнч Ислам белә бир мүнһтдә мусиги елминин инчәликләрини өјрәнир, мәчлисләрдә ханәндә кими тез-тез чыхыш едирди. Онун илк мүстәгил чыхышы көркәмли тарзән Садыгчанын оғлу Әсәдулланын тојунда олмушдур. Тојун ахырынчы кечәсиндә шаир Нәвваб тојун «падшаһы» Әллаф Кәрбәләји Шүкүрдән хаһиш едир ки, Исламын «Секаһ» охумасына ичазә версин. һәмин кечә Ислам тарзән Арсен Јарамышев и вә каманчачы Гостинин мүшәјиәти илә «Секаһ» охујур. Исламын јаныглы бир сәслә, лирик тонда «Секаһ» охумасы мәчлис әһлини, һәтта орада иштирак едән мусигичиләри һејран едир. Бурадакы илк чыхышдан сонра Исламын шөһрәти артыр. О тез-тез Гарабағ, Кәнчә, Шәки, Ширван маһалларынын ел шәнликләринә дә'вәт едилир. Чох чәкмир ки, Исламын сәси Иран мәчлисләриндән кәлир. Кәнч ханәндә Иранын Рәшт шөһәриндә мәчлисләрин бириндә Тегһран ханәндәләри Рүбәбә ханым, Сидғијә ханым вә Гәмәр Мүлүк ханым илә јахындан таныш олур. Исламын һәмин мәчлисдә тарзән Мәшәди Зејналын мүшәјиәти илә охудуғу муғамлар, хүсусилә «Секаһ» охумасы динләјичиләри һејрәтдә гојур. Иран сәнәткарлары Исламын јаныглы сәсинә вә зәнкин јарадычылығына јүксәк гијмәт верир, она һејран олдугларыны билдирирләр.

XX әср Азәрбајҗан мусиги мәдәнијјәти тарихиндә «Секаһ» муғамыны Ислам Абдуллајев кими мүкәммәл вә инчә зөвглә охујан икинчи бир ханәндә олмамышдыр. Сејид Шушински сөйләјәрди ки, Ислам олан мәчлисдә нә Чаббар, нә Әләскәр, нә Кечәчи Мәһәммәд, нә дә мән «Секаһ» охумазды.

Һәгигәтән белә иди. Исламын охудуғу «Секаһ», хүсусилә «Јетим секаһ» нәинки Зағафразијадә, һәтта бүтүн Јахын Шәргдә мәшһур иди. Мәһз буна көрә дә, халг ону «Секаһ Ислам» адландырмышды.

Ислам гәзәлләри сәлис вә чох ајдын бир ләһчә илә охујуб динләјичиләр чатдырмасы илә дә мүасирләриндән фәргләнмишди. Исламын јетмиш беш ил бундан әввәл граммофон валына јазылмыш «Јетим секаһ»ында шаир Гумринин «Кечәр гүрбәтдә өмрүм аһ илә, бир һәм-зәбаным јох» мисрасы илә башланан мәшһур гәзәлинин сөзләри чох ајдын вә тәсирлиди.

Исламын ифачылыг габилијјәтинә јүксәк гијмәт верән севимли мүғәннимиз Бүлбүл јазмышдыр: «Ислам фарс гәзәли охумаз иди. О, Азәр-

бајчан шаирлэринин гээллэрини, Фүзулини, Закири охујарды. Ислам «Секаһ»ы о гэдэр көзэл охујарды ки, она гулаг асдыгча адамын үрэји титрэјирди...»¹

Исламын «Секаһ»ы кэнч ханэндэлэр үчүн мәктәб олмушдур. Тәсадүфи дејилдир ки, о заман кэнч ханэндэләрдән Маһмуд Имамугулу оғлу, Әскәр Гурбанов, Әли Чавад оғлу, Әбдүррәһман Фәрәхов, Муса Шушински, Чәмил Мәммәдов, Бүлбүл, Хан Шушински, сонралар исә Зүлфү Адыкөзәлов, Нәшим Кәләнтәрли, Сүрәјја Гачар, Пәсхан Чәлил, Зейниш Мәшәди Чәфәр оғлу вә башгалары «Секаһ» охујаркән, мәһз Ислам Абдуллајеви тәглид едирдиләр.

Мә'лумдур ки, «Секаһ» муғамы Јахын Шәрг өлкәләриндә, хусусилә Азәрбајҗанда даһа чох јайылмыш вә интишар тапмышдыр. «Секаһ» муғамыны хусуси бир зөвглә охумагда Азәрбајҗан ханэндәләри Шәрг сәнәткарларыны һәмишә керидә бурахмышлар. Бу факты Иранын мәшһур мусигишүнасларындан Руһулла Халиги, Әлинеғи Вәзири вә башгалары да етираф етмишләр.

Азәрбајҗан халгы «Секаһ» муғамыны бүтүн муғамлардан даһа чох сеvir. Неч тәсадүфи дејилдир ки, бир сыра тәсниф, маһны вә ојун һавалары «Секаһ» муғамы үстүндә гурулмушдур. «Секаһ» муғамы халг арасында кениш јайылмыш, мүғәнниләр тәрәфиндән сеvилә-сеvилә охунмушдур.

1901—1905-чи илләрдә Ислам Абдуллајев тарзән Гурбан Пиримовла бирликдә Гарабағ, Кәнчә мәчлисләриндә чыхыш етмишдир. Гурбан Пиримов дејирди ки, Мән биринчи дәфә мәчлисдә Исламла чыхыш етмишәм. Исламын «Секаһ»ына сөз ола билмәз. О, «Јетим секаһ»ы охујанда елә бил дағы-дашы дилә кәтирирди.

Ислам бүтүн муғамлары, хусусилә минор руһлу муғамлары һәддиндән артыг көзәл охумушдур. Шүбһәсиз ки, «Секаһ» «Маһур», «Чарһаркаһ», «Шүштәр» муғамларына нисбәтән јүнкүл, һәм дә садә муғамдыр. Лакин бунунла белә «Секаһ»ы олдуғу кими ифа етмәк бу муғамлара нисбәтән бир гэдәр чәтиндир. Она көрә дә һәр ханәндә «Секаһ» охуја билмәз. Бу муғам ханәндәдән сон дәрәчә мәһарәт, усталыг тәләб едир. «Секаһ» охујан ханәндәнин сәсиндә тембр көзәллијиндән башга мәләһәттилик, һәјатилик, емосија вә техники чәһәтләр күчлү олмалыдыр. Нәм дә ханәндә кушәханлыгда уста олмагла инчә халлар, јаныглы нәфәсләр, гәшәнк хырдалыглар вурмағы бачармалыдыр. «Секаһ» охујан мүғәнни бүлбүл кими чәһ-чәһ вуруб динләјичини һејран етмәлидир. «Секаһ» охујан ханәндәдә сәс көзәллијиндән башга исте'дадын олмасы да шәртдир. Әкәр ханәндә исте'дадлыдырса, Бүлбүл демишкән, муғамын мелодик хусусијәтләрини дүзкүн дүјурса, шәрин мәзмунуна дәрин нүфуз едирсә, онун ифасы да тәбии вә сәмиими олар. Дәрһал гәлбләрә һаким кәсиләр.

¹ Бах: Бүлбүл. «Муғамат вә халг маһнылары һаггында (әлјазмасы). Азәрбајҗан ССР Мәдәнијәт Назирлији, Мәмарлыг вә Инчәсәнәт Институтунун архиви, говлуг № 41.

Бүтүн бу кејфијјэтләрин һамысы Исламын истәр сәсиндә, истәрсә дә ифачылыг мәһарәтиндә чәмләшмишди. Мәһз буна көрә дә о, «Секаһ»ы бүтүн ханәндәләрдән даһа ширин, рәван вә даһа тәсирли охурду.

Бир дә «Секаһ» башга муғамларә нисбәтән динләјичидә ешг, севки вә мәһәббәт дуғусуну даһа күчлү оадыр. Буна көрә дә ханәндә «Секаһ»ы (хүсусилә «Јетим секаһ»ы) сон дәрәчә јаныглы, нискилли вә һәзин охумалыдыр. Шүбһәсиз ки, «Секаһ» үчүн һәр гәзәл јарамыр. Ханәндәнин сечдији гәзәлләрин әксәријјәти интим-лирик маһијјәтли, сон дәрәчә кәдәрли сөзләрдән ибарәт олмалыдыр. Мәсәлә бунунла битмир. Гәзәли динләјичијә дүзкүн чатдырмаг үчүн ханәндәдә мүтләг ајдын диксија олмалыдыр. Мәһз Исламын бир үстүнлүү дә охудуғу, гәзәлләрин һәр мисрасыны, һәр кәлмәсини ајдын вә сәлис тәрздә тәләффүз етмәсиндә иди.

Мәлүмдур ки, бизим муғам мусигисиндә үч «Секаһ» нөвү мәшһурдур. Бунлар: «Забул-секаһ»ы вә јахуд «Орта секаһ», «Мирзә һүсејн секаһы», бир дә «Јетим секаһ»ды (бә'зән буна «Харич секаһ» да дејирләр). Ислам Абдуллајев бу секаһларын үчүнү дә өзүнәмәхсус фәрди усталыгла охумушдур. Бир секаһ устасы кими Исламын охудуғу «Јетим секаһ» даһа мәшһурдур. Ону да демәк истәрдим ки, «Јетим секаһ»ын кәдәрли сәсләнмәсинин бир сәбәби дә бу муғам үчүн сечилән гәзәлләрин мәтнинин бәдбин вә гүссәли олмасыдыр. Шүбһәсиз ки, бурада «Секаһ»ын гәмли сәсләнмәси ханәндәнин һәм сәс тембриндән, һәм дә ифачылыг манерасындан чох асылыдыр. «Јетим секаһ»ы охујан ханәндәнин сәси сон дәрәчә мөлаһәтли олмагла, ејни заманда һәддиндән артыг јумшаг вә һәзин олмалыдыр. Мәһз белә бир сәс кејфијјәтләри олан Ислам өзүнәмәхсус гәшәнк халлар, нискилли нәфәсләр вә инчә хырдалыгларла «Јетим секаһ»ына мелодик бәзәкләр вурур, муғамын даһа ширин, даһа кәдәрли вә һәзин сәсләнмәсинә наил олурду. Буна көрә дә динләјичиләр онун секаһындан дојмаздылар.

Исламын охудуғу секаһлар динләјичиләри елә овсунларды ки, онлар Ислам олмајан мәчлисләрдә ханәндәләрдән мәһз Исламын охудуғу «Секаһ»ы тәкрар етмәји тәләб едирдиләр.

Сејид Шушински хатирәләриндә белә бир мараглы әһвалат сөјләјир: «Бир күн мән Ағдашда тој мәчлисиндә оларкән мәнән «Секаһ»

Секаһ Исламын граммафон валларына охудуғу муғам вә тәснифләрин каталогу (Кијев, 1914-чү ил).

Секан Ислам Кәнчә музигичиләри арасында (архада солдан 6—38) (1922-чи ил).

охумағы хаһиш етдиләр. Мән чамаатын хаһишини јеринә јетирәрәк «Мирзә Һүсејн секаһ»ы охудум. Мән «Секаһ»ы охујуб гуртаран кими динләјичиләрдән бири мәнә мүрачијәт етди:

— Аға, биз «Секаһ» истәјирик.

Мән белә куман етдим ки, о, «Забул секаһ»ы охумағымы истәјир. Мән ону да охудум. Лакин көрдүм ки, тамашачылар јенә разы галмадылар. Вәзијјәти белә көрән тарзән Рзабала мәнә деди:

— Аға, јәгин бунлар «Јетим секаһ»ы истәјирләр.

Мән:

— Нејнәк онда тары көклә.

Мән «Јетим секаһ»ы да охујуб баша вуранда мәчлисдә әјләшән бир ағсагал дилләнди:

— Аға, сән нә чүр «Секаһ» охујурсан ки, орада «Кечәр гүрбәтдә өмрүм аһ илә, бир һәмзәбаным јох» сөзләрини ешитмирик?

Мән һәмин дәгигә дәрк етдим ки, мәчлис һамылыгла Исламын «Секаһ»ыны охумағымы истәјир. Тәздән «Јетим секаһ»ы башладым вә Исламын һәмишә охудуғу шаир Гумринин мәшһур гәзәлләриндән истифадә етдим... Мәчлиси көрүнмәјән алгыш вә разылыг сәдалары бүрүдү... Онда мәнә ајдын олду ки, нә тәһәр дејәрләр: «Гара гызын дәрди вар имиш», јә'ни тамашачыларын дәрди адичә «Секаһ» јох, мәһз Исламын «Секаһ»ыны динләмәк дәрди имиш...

Исламын «Секаһ сәркүзәштләри» чохдур. Бүтүн бунлар онун нәтичәси иди ки, Исламын охудуғу «Секаһ» халга даһа јахын, онун үрәјинә јол тапан, онун кәдәринә дә, севинчинә дә шәрик олан, бир сөзлә, халгын руһуну охшајан «Секаһ» иди. Халг да һәмишә Исламын «Секаһ»ыны динләмәји тәләб едирди... Бу тәләб исә һағлы тәләб иди.

Ислам «Секаһ»ы бир нечә формада — өзү дә тәкрара јол вермәдән охумушдур. Буну сүбүт етмәк үчүн бизим әлиминдә Исламын 70—75 ил бундан әввәл грамофон валларына охудуғу секаһларын јазысы вардыр. Бу секаһлары сәсләндирдикдә, диггәтлә динләјиб мелодик хүсусијјәтләрини тәһлил етдикдә, истәр гурулуш, истәрсә характерчә бир-биринә бәнзәмәјиб хејли фәргләндијини көрмәк олар.

Бу секаһларын һамысы үслүб вә ифадә е'тибары илә бир тәмәл үзәриндә, јә'ни Гарабағ вокал мәктәбинин тәмәли үзәриндә гурулмушдур. Бу исә тәсадүфи дејилдир. Чүнки «Секаһ» охумагда Гарабағ ханәндәләри өз мәһарәт вә усталығлары чәһәтдән сечилмишләр. Әбәс јерә демәјибләр: «Секаһ»ы охујан гарабағлы олмалыдыр.

1905-чи илин ахырларында Чаббар Гарјағды оғлу Кәнчәјә тој мәчлисинә дә'вәт олунур. Бөјүк сәнәткарын бураја кәлмәси мусиги һәвәскарларыны севиндирир. Чаббар Гарјағды оғлунун зәнкин сәсини ешитмәк үчүн һәмин тоја башга сәнәткарларла бирликдә кәнч тарзән Гурбан вә Ислам да кәлмишдиләр. Мәшһур ханәндә бир нечә муғам вә тәсниф охудугдан сонра Исламын «Секаһ» охумасыны хаһиш едир. Сонралар Ислам Абдуллајев бу әһвалаты белә нәгл едирди: «Мән Чаббарын хаһишини ешидәндә елә бил бүтүн аләми мәнә бағышладылар. Мән севинчимдән, һәм дә һәјәчанымдан билмирдим нә едәм. Көзәл инсан вә гајғыкеш бир мүәллим олан Чаббарын гаршысында охумағ мә-

Ислам Абдуллајев сәнәт достлары вә шакирдләри илә бирликдә
(Ағдам, 1930-чу ил).

ним үчүн бөјүк бир имтаһан иди. Мән Гурбанын гулағына пычылда-
дым:

— Ә, Күлаблы баласы, өзүнү жығышдыр һа... Көр кимин гаршы-
сында чалырсан.

Доғрудан да, Гурбан бир гэдәр өзүнү итирмишди. Мән «Секаһ»ы
охужуб гуртарандан сонра Чаббар Гурбанын чалмағыны тә'рифләјиб,
ахырда мәнә деди:

— Елоғлу, кәлсәнә, Гурбан бүкүндән мәнимлә чыхыш етсин. Мән
Чаббарын хаһишини јерә салмадым. Беш ил јолдашлыг етдијим Гур-
бандан ајрылдым».

Бу һадисәдән сонра Ислам Абдуллајев узун илләр мәшһур тарзән-
ләрдән Мәшәди Зејнал, Мәшәди Чәмил Әмировла, сонралар исә Ши-
рин Ахундов, Татевос Арутунјан, каманчачы Мосес вә Левон Гараха-
новла бирликдә чалыб-охумушдур.

1910—1915-чи илләрдә «Спорт-Рекорд» вә «Екстрафон», «Пример-
рекорд» аксионер чәмијјәтләринин дә'вәти илә Ислам Абдуллајев өз
сәсини граммофон валына јаздыыр. О, «Јетим секаһ», «Бәјаты-Күрд»,
«Күрдү-Шаһназ», «Бәјаты-Ғачар», «Шүштәр», «Маһур-Һинди», «Ши-
кәстеји-фарс», «Чалпапаг», «Сәттархан», «Сүсән сүнбүл», «Ахшам ол-
ду», «Јери, дам үстә јери», «Һәр нә олду, мәнә олду» вә саир муғам,
тәсниф вә ел маһныларыны сон дәрәчә орижинал, лирик тонла оху-
мушдур.